

## RADIĆEVI PODRAVSKI POMAGAČI NA PUTU TRAŽENJA POMOĆI U EUROPI 1923. GODINE

### *SUPPORTERS FROM PODRAVINA HELP STJEPAN RADIĆ IN 1923 TO FLEE THE COUNTRY AND SEEK HELP IN EUROPE*

**Prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević**

Sveučilišna profesorica u mirovini

Draškovićeva 23, Zagreb

Primljeno: 8. 8. 2004.

Prihvaćeno: 28. 10. 2004.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC

Pregledni rad

Reviews

#### SAŽETAK

*Stalno zatvaranje i onemogućavanje rada u narodu pokazalo je Stjepanu Radiću da dotadašnja sredstva koja je koristio za promjenu stanja u Hrvatskoj nisu dovoljna te da treba potražiti pomoć u inozemstvu. Međutim, zbog praćenja svakog njegovog koraka Stjepan Radić je morao otići ilegalno, bijegom. Smatrajući Podravce svojim najpouzdanijim ljudima, obratio se župniku Franu Škrinjaru u Đelekovcu moleći ga da mu organizira prijelaz, što je on učinio preko Ivana Večenaja, Pavla Dombaja i drugih. U ovom se radu opisuje kako je vlast postupila prema njegovim pomagačima.*

**Ključne riječi:** Stjepan Radić, Ivan Večenaj, Radićev bijeg u Mađarsku 1923.

**Key words:** Stjepan Radić, Ivan Večenaj, Radić's fleeing to Hungary in 1923.

Vodeći političar Hrvatske u prvoj četvrtini 20. stoljeća Stjepan Radić je od ujedinjenja krajem 1918. pa do 1923. godine gotovo stalno bio u zatvoru. Njegov pokušaj da se u Beograd ne ide kao "guske u maglu", nego da se točno dogovori kako će izgledati nova država i koja će prava zadržati Hrvatska u toj državi učinio ga je neprijateljem broj jedan nove države. Njegovo uporno ukazivanje da Hrvatska ne želi kralja te da želi biti republika, ujedinjena s ostalim krajevima u ravnopravnu zajednicu naroda, te pretvaranje stranke iz pučke u Hrvatsku seljačku republikansku stranku (HRSS) krajem 1920. učvrstili su vladu u uvjerenju da bi se zemlja smirila da nema Radića. To je uvjerenje stečeno ne samo onime što je Radić govorio na pouzdaničkim sastancima i rijetkim skupštinama, nego i time što je tijekom 1921. stalno prognozirao da se centralistički uređena monarhija neće održati te je odgovarao regrute da služe vojsku, a 1921. je i one koji su pozvani na vojnu vježbu odvratio od toga da se odazovu.

Radićev pokušaj da pismenim putem delegate na konferenciji u Ženevi upozori na to što se događa u sklopu jugoslavenske države s hrvatskim narodom nije uspio. Granica je postala tako čvrsto kontrolirana da se gotovo nije moglo prijeći, a od željezničkih prijelaza prema srednjoj Europi ostao je samo onaj u Mariboru prema Austriji, u Koprivnici (Gyekenseyu) prema Mađarskoj i preko Subotice prema Čehoslovačkoj, ali su pregledi vlakova bili strogi, a broj putničkih vlakova tako reduciran da se gotovo uopće ne može govoriti o normalnom protoku

putnika prema srednjoj Europi. Ostale pruge, kao pruga preko Barcza, preko Miholjca i Vilanya, bile su zatvorene.

Zbog Zakona o podjeli zemlje na 33 oblasti iz sredine 1922. kako je bilo zacrtano i vidovdanskim ustavom iz 1921. godine Stjepan Radić bio je očajan smatrajući da će narod izgubiti svaku mogućnost narodnosnog djelovanja na kulturnom, političkom i gospodarskom planu. Budući da su se izjalovili svi njegovi pokušaji da dobije pomoć europskog svijeta stvorenog u Versaillesu, odlučio je 1923. osobno potražiti pomoć Europe. Bio je silno ogorčen učvršćenjem radikalne vlasti upravo poslije izbora u ožujku, a posebno je bio ljut zbog sukoba žandara u Šagudovcu kod Gornje Stubice sa seljacima zbog odazivanja na vojnu vježbu. Tom je prilikom ubijen jedan seljak, a jedan je ranjen pa je to vjerojatno Stjepana Radića opet podsjetilo na krvava zbivanja u Kunovcu 1903. godine. Za ta djela nitko nije pozvan na odgovornost pa je Radić na zagrebačkoj skupštini 14. srpnja 1923. napao i kralja i beogradsku vladu, a kraljicu Mariju usporedio je zbog njezina načina života s madame Pompadour.<sup>1</sup>

No trebalo je nekako prijeći granicu, a na sva tri mjesta gdje je granica nove države prelazila Dravu (Međimurje i Prekomurje, Prekodravlje i Baranja) kontrole su bile takve da je to bilo gotovo nemoguće izvesti. Budući da mu je putnica bila oduzeta, nije mogao otputovati u inozemstvo legalno, iako je bio narodni poslanik izabran na izborima u studenome 1920. godine. Znao je da neće moći prijeći granicu ni kod Đelekovca jer su poslijeratne prilike u tom mjestu i buntovnost Mihovila Pavleka Miškine već svratile pažnju policije na mogućnost prijelaza preko Drave na tom mjestu. Trebalo je naći novo i drukčije rješenje, a to je mogao samo uz pomoć naroda.

I zato se obratio Franu Škrinjaru,<sup>2</sup> đelekovečkom župniku i članu njegove stranke, zamolivši ga za pomoć. I doista u noći 1923. godine Stjepan Radić je prešao u Mađarsku.

Međutim, neki Mijo Šprem iz Koprivnice koji je pobjegao u Mađarsku 1922., napustivši službu vojske u Kruševcu s još nekoliko vojnika, živio je u žakanjskim vinogradima u iznajmljenoj kućici u koju je doveo i ženu. Stalno je težio vratiti se kući te je u srpnju 1923. vratio svoju ženu u jugoslavensku državu i pritom ispraćaju je 26. srpnja 1923. naišao kod Gotalova na grupu ljudi te prepoznao Stjepana Radića, ali i Ivana Večenaja iz Gotalova, Lukača iz Berzence i Franju Levanića iz Ivanca koji su pomagali Radiću nositi prtljagu. Na njegov upit kamo idu rekoše mu da ispraćaju Stjepana Radića u jedno kupališno mjesto na Blatnom jezeru. Želeći iskoristiti to što je vidio, prijavio se pograničnoj žandarmeriji te je Imbriovečka žandarmerija, odnosno komandir stanice Stjepan Seljan izvijestio povjerljivim izvještajem 386 od 27. srpnja 1923. Čakovečki žandarmerijski vod, a ovaj je dopisom Pov 682 od 31. srpnja 1923. prosljedio informaciju dalje željezničkoj i pograničnoj policiji u Koprivnici gdje je djelovao i pogranični komesar.

<sup>1</sup> Stjepan Radić se s pravom bojao novog zatvora i suđenja. Dvor mu nije zaboravio te riječi pa "je uvreda kraljice" postala predmetom optužbe dvije godine kasnije kada se Radić vratio u zemlju. O tom govoru je čak i britanski veleposjednik izvijestio londonsku vladu. (Bosiljka JANJATOVIĆ, *Stjepan Radić. Progoni - zatvori - suđenja - ubojstvo 1889. - 1928.*, Zagreb 2003., 217)

<sup>2</sup> Fran Škrinjar je od samog početka član Radićeve stranke. Bio je 1905. kapelan u Ivancu i izabran je za člana Privremenog glavnog odbora Hrvatske pučke seljačke stranke. U Ivancu je i dr. Vladko Maček bio sudac te su bili prijatelji. Godine 1906. Škrinjar je premješten u Cirkvenu i kasnije u Đelekovec, gdje je radio dugo godina, baveći se vrlo intenzivno politikom kao član Radićeve stranke. Iako nije bio izabran u Sabor do Prvoga svjetskog rata usprkos kandidiranju, bio je istaknuti član stranke. Po Radićevu nalogu uputio se 1923. u Dalmaciju te su vrlo zanimljiva njegova opažanja o tom putu (*Hrvatski narod*, 1923., br. 17-20). Bio je biran za zastupnika 1920. i 1923. godine, a 1925. napušta Radića te se sve više približava ustaškim organizacijama te 1942. sudjeluje u radu Pavelićeva Hrvatskog sabora.

Komesar Dušan Sl. Simić počeo je 4. kolovoza 1923. saslušavati Miju Šprema. Ovaj je ponovio sve ono što je ranije već rekao u Imbriovcu te izjavio da je vidio i kako Pavao Račan, koji je prije dvije godine u Đelekovcu ubio dva žandara, prelazi granicu kod Legrada te da Franjo Levanić iz Ivanca prelazi granicu kod Gotalova, a i neki drugi koristeći se dvovlasničkim iskaznicama s obzirom na to da je imao posjed s one strane Drave. Želeći dobiti dozvolu za povrat u zemlju i proštenje od kazne zbog dezertiranja iz vojske, Šprem se ponudio da će motriti što se događa na granici i da će obavještavati o prijelazima.<sup>3</sup> Drugi dan je dao i naknadnu izjavu dopunivši da je Večenaj otišao sa Stjepanom Radićem u kupke na Blatnom jezeru i da se nakon četiri dana vratio u zemlju. Šprem navodi: "...ona lako prelazi granicu jer ima na mađarskoj teritoriji svoj vinograd i dvovlasničku iskaznicu te nosi vijesti Lukaču u Breznicu te je ...važio kao jedan od najvećih i najboljih Lukačevih i Radićevih povjerenika".<sup>4</sup> Šprem je naveo i da se svakog drugog dana Levanić iz Breznice sastaje kod gotalovačkoga groblja s nekim iz ove strane koji mu daje informacije.

O toj je spoznaji Simić spisom Pov 914 od 5. kolovoza podnio opširan izvještaj komandantu 2. bataljuna 42. pješadijskog puka u Koprivnici pa je u stanje najveće pripravnosti bila stavljena i žandarmerija i vojska.

Naime, u međuvremenu je štab I. bataljona IV. žandarmerijske brigade iz Zagreba obavijestio 2. kolovoza 1923. Simića br. Pov 524 da je doznao "...u ovdašnjoj varoši Zagrebu, da je Stjepan Radić otišao iz Zagreba još 22. prošlog mjeseca neznano kuda, a gdje se sada nalazi nitko ne može tačno utvrditi". U tom je dopisu dana i obavijest da je bataljon u Zagrebu, u vrijeme kada je već taj dopis bio gotov, dobio izvještaj čakovačkog žandarmerijskog voda pov 682 od 31. srpnja 1923. da je Stjepan Radić prenoćio u noći sa 19. na 20. srpnja 1923. kod župnika Franje Škrinjara u Gjelekovcu te da je 20. rano ujutro prešao preko Drave u Mađarsku, što očito nije bila baš posve točna informacija jer je Radić to učinio tek 30. srpnja te se očito nekoliko dana zadržavao u Podravini.

Simić je saslušao Večenaja iz Gotalova, Andru Plavca iz Torčeca, Pavla Dombaja iz Drnja, Miju Šestaka i Miju Antolić iz Gotalova te je potom cijeli taj materijal prosljedio u Bjelovar dopisom Pov 859 od 10. kolovoza 1923. sa osam priloga zapisnika, ali je isti materijal uputio pod br. 941 od 13. kolovoza 1923. kotarskoj oblasti u Koprivnici.<sup>5</sup>

Ispitivanja su se nastavila u Bjelovaru u kancelariji 42. pješadijskog puka. Ivan Večenaj iz Gotalova<sup>6</sup> ispitan je 7. kolovoza 1923. godine i ponovno 11. kolovoza. U ovom drugom saslušanju iznio je vrlo detaljno kako je Stjepan Radić otišao u emigraciju u srpnju 1923., a vrijedno je pročitati što je izjavio i kako je to izjavio jer odlično odražava strah, nesigurnost i neslobode tog područja uz granicu gdje je bilo opasno živjeti pa su se dvovlasnici bojali i mađarskih vlasti i jugoslavenske vojske. Na ispitivanju u kancelariji štaba 42. pješadijskog puka u Bjelovaru 11. kolovoza Večenaj je izjavio o prebacivanju Radića i o svojim vezama s mađarskim obavještajnim

<sup>3</sup> Hrvatski državni arhiv, Zbirka sudovi, ZB-S-9/37. Svi dokumenti korišteni u ovom radu uzeti su iz ovog sudskog predmeta koji nosi oznaku Kotarskog suda u Koprivnici .... U zapisniku ovog saslušanja stoji da Mijo Šprem ima 24 godine i da na ruci ima utetovirane inicijale M. Š. 1899. g., dakle godinu rođenja.

<sup>4</sup> Isto. Pisano rukom.

<sup>5</sup> HDA, ZB-S/37 - ovdje su i originali i prijepisi pa je očito Bjelovar prepustio cijeli ovaj predmet Kotarskoj oblasti u Koprivnici.

<sup>6</sup> Simić piše ćirilicom i navodi da je Večenaj iz Tatarova. Očito mu je riječ Tatari bila poznatija nego prezime virovskih trgovaca Totara koji su Dunavom i Dravom dopremali robu do dravske luke koja je prozvana Totarevo, opskrbljujući industrijskim artiklima cijeli virovski kraj. U stvari je Večenaj bio iz Gotalova. U zapisniku je navedeno da je Ivan Večenaj, 22 godine, neoženjen i pismen.

oficirom Ferdom Lukačem u Berzencima sljedeće:<sup>7</sup> “Kada je k meni došao Plavec u Gotalovo u subotu 21. ov. mes., i kad sam se vratio iz mog vinograda, koji je u Madžarskoj i iz njega dovezao vina na kolima, pričao mi je, da je kod popa Škrinjara u Djelekovcu Radić, Krnjević,<sup>8</sup> Begić<sup>9</sup> i Prpić<sup>10</sup> i da im preti opasnost i da sigurno misle da prebegnu u Madžarsku. Rekao mi je da s njime idem u Djelekovac, da me oni zovu. Ja sam sa njime pošao i on mi je još pričao da će Radića predati sudu i da se Radiću radi o njegovoj glavi, i da ga treba spasavati.<sup>11</sup>

Kada sam došao kod Škrinjara u Djelekovac našao sam Škrinjara, Begića, Krnjevića i Prpića u sobi, a u drugoj sobi bili su neki seljaci. Radića nije bilo, on je spavao. Škrinjar je govorio da je poslao jednog čoveka u Madžarsku i da tamo kod jednog mlina blizu žakanjskog vinograda čeka Lukač. Onda su govorili da trebaju prelaziti preko jednog starog rukava Drave i gaziti vodu i na to su odlučili da to ne bi bilo dobro i da je bolje preći granicu kod Gotalova. Ja sam im rekao da se po noći nesme prelaziti Drava i da bi nas mogla zateći patrola na granici. Oni su me nagovarali, kako je begstvo Radića u Madžarsku od potrebe za hrvatsku stvar i da ja kao Hrvat svome vodji moram pomoći. Najviše kod toga je govorio Begić.

Kad sam ja tako nagovoren pristao da ih prevedem preko granice, onda su se svi sa tim složili /pa/ i sam Radić, koji je u to vreme ustao i došao u sobu. Kad smo se već svi spremili za put došao je u sobu jedan mlad i visok gospodin, kojeg su odmah svi počeli pitati što ima novog u Zagrebu i po čemu sam mogao razabrati, da je skoro došao iz Zagreba. Taj gospodin doneo je novine. On im je kazao da u Zagrebu niko nema pojma da Radića nema u Zagrebu.

Zatim su svi večerali i posle večere pošli su u selo, jer su izvan sela čekala jedna kola koja je naručio pop Škrinjar. Krenuli smo kolima do željezničke pruge i sišli sa kola i dalje išli prema Dravi oko sela Botova. Kad smo došli na Dravu, fićukanjem tražili smo brodare, ali ih nismo mogli dozvati, jer oni su spavali, kako sam posle čuo.<sup>12</sup> Zato je Plavec otišao Dombaju<sup>13</sup> u Drnje, da kolima dodje po Radića i da ga odveze svojoj kući, da ne bi do jutra čekao na Dravi. Tako je i učinjeno i svi smo se odvezli kod Dombaja. Radić i drugovi otišli su spavati, a ja sam otišao peške kući, samo što sam bio na pola sata u kući Dombajevoj i popio malo rakije.

Sutradan posle podne došao je kod moje kuće u Gotalovo opet Plavec i rekao mi je, da Radića ne može se ostaviti i da ga treba večeras prevesti u Madžarsku. Oko 6 sati ja sam otišao u Drnje kod Dombaja i tamo sam našao Radića, Begića i Krnjevića, a Prpića više nije bilo. Pred sumrak pošli smo svi sa Dombajom na kolima iz Drnja na Dravu. Dovezli smo se do blizu Drave i tu smo sišli sa kola i produžili dalje put peške, a Dombaj se je vratio sa kolima kući.

<sup>7</sup> HDA, S-5-9/37. Pisano pisaćim strojem, uglavnom ekavicom, lošim jezikom. Saslušanje je obavio adjutant kapetan I. klase adjutant nepoznatog imena, a kao prisutni je potpisan narednik Tomo Borak. Zapisnik je protokoliran u Bjelovaru kod 42. pješadijskog puka pod brojem Pov. 696 od 12. kolovoza 1923. godine.

<sup>8</sup> Juraj Krnjević, (Ivanić Grad, 19. veljače 1895. - London, 9. siječnja 1988.). Jedan od najvjernijih suradnika Stjepana Radića, i od 1928. glavni tajnik Hrvatske seljačke stranke. U emigraciji boravi po odluci stranačkog vodstva od 1929. do 1939., da bi se nakon obavljanja istaknutih funkcija u Banovini Hrvatskoj povukao kao glavni predstavnik HSS-a u jugoslavenskoj vladi u inozemstvo. Oštro se sukobio u izbjegličkoj vladi sa srpskim političarima te i nakon svršetka rada ostaje u emigraciji, a 1964. nakon Mačekove smrti izabran je i za predsjednika HSS-a.

<sup>9</sup> Begić, iz vodstva HSS-a.

<sup>10</sup> Prpić, iz vodstva HSS-a.

<sup>11</sup> Stjepan Radić je 1923. bio u najlošijim odnosima s vlastima. Kraljevina SHS trebala se podijeliti na 33 oblasti, pri čemu bi nestalo ime. Nakon gotovo dvogodišnjeg zatvora Radić je bio kratko na slobodi, no opet je na izborima koji su pokazali da je opozicija u Hrvatskoj, oslonjena na seljaštvo, toliko jaka da vlasti moraju o njoj voditi računa. Budući da ni 1923. Stjepan Radić nije htio odustati od republike, jer je to volja naroda u Hrvatskoj, te njegovi zastupnici i sada nisu zatražili verifikaciju svojih mandata u Narodnoj skupštini u Beogradu, Stjepan Radić je kralju Aleksandru Karađorđeviću postao neprijatelj broj jedan.

<sup>12</sup> Most preko Drave služio je samo za željeznički promet. Civilni promet obavljao se skelom.

<sup>13</sup> Pavle Dombaj, vidi bilješku 28.

*Brodare smo našli kod Drave, Antolića i Šestaka, i sa njima smo se prevezli na čamcu. Prošli smo preko pašnjaka kod Gotalova i došli u moj vrt i preko puta u dvor Bilera i njegov vrt i odatle preko jednog malog polja došli na granicu koju smo prešli.*

*Na jednom putu u Mađarskoj nedaleko granice čekao je Pavel Kertez i Edo Premec.<sup>14</sup> Obadva su se predstavili Radiću da su begunci još od 1918. i pošli smo odmah dalje, i nismo išli ni 10 minuta prema Djekenješu, susreli smo Lukača, koji je čekao na nas sa Franjom Varga iz Djelekovca. Kad smo se sastali sa Lukačem on se je predstavio Radiću i odmah je pošao da ide sa Premcom napred, a svi mi ostali išli smo za njime. Zatim je Lukač sve nas odveo u Kertizov vinograd. Tu u kleti u vinogradu Radić je pitao Lukača kako će dalje i kako će doći do pasoša, našto im je Lukač kazao da će im pribaviti pasoše u Mađarskoj. Lukač ih je samo pitao kuda misle putovati, našto mu je Radić kazao da će putovati u Beč, Berlin i London.*

*Ja sam bio umoran i otišao sam van iz kleti u štalu spavati, a i oni su se počeli spremati za spavanje. U jutro oko 7 sati ja sam se ustao i isto tako su i oni svi ustali.*

*Zatim su otišli na žakanjsku stanicu i pošli su vlakom u Berzencze, jer su kazali da će ceo dan spavati. Ja sam otišao svojoj kući.*

*Radić je imao neko staro odelo i poderane cipele i on me je molio, da poručim ili da ako nebi imao po kome, da odem sam u Zagreb i da mu donesem odelo i cipele. Isto tako da kažem ženi<sup>15</sup> da je sretno stigao u Mađarsku i da je zdrav. Isto tako je rekao i Krnjević, da odem kod njegove gospodje,<sup>16</sup> da i njoj kažem da je zdrav.*

*Ja sam u ponedjeljak u jutro došao kući i ostao sam kod kuće, jer mi je Radić rekao da ima vremena, jer će oni biti duže vremena u kupatilu Balaton-Feldvar i da će se odatle javiti, kad dobiju pasoše i budu mogli dalje putovati.*

*Ja nisam imao po kome poručiti u Zagreb po odelo, no sam 27. jula pre podne seo na vlak u Drnju za Zagreb i otišao sam tamo. U Zagrebu otišao sam u knjižaru Radića gdje sam našao suprugu Radića i njoj sam kazao da sam iz Gotalova i da me je Radić poslao po odelo i cipele. Ja sam sa njom otišao u njezin stan u Prpićevoj palači,<sup>17</sup> gdje je ona spakovala u jedan paket odelo i cipele i metnula još neke beogradske i zagrebačke novine i kod toga mi kazala, da se iz novina znade što o njemu govore. Nije drugo kazala, samo da mu kažem da je kod kuće sve zdravo i naročito kćerka, za koju je Radić pitao. Onda mi je još kazala da mu kažem, da kad otidje dalje neka joj se javi. Pozvala me je na ručak i u pola 3 sata posle podne izašao sam iz kuće, na vrata kuda ulazi Prpić, i kroz druge ulice na kolodvor i seo na vlak i otišao za Drnje.*

*Ja taj paket sa odelom nisam ostavio kod Dombaja, nego sam odneo sa sobom svojoj kući. Kad sam prolazio pored kuće Dombajeve, ja sam se sastao sa njime i kod njega u kući bio, i tu sam kazao da sam bio u Zagrebu i išao po odelo i cipele. Onda sam otišao svojoj kući iste večeri sa paketom i kad sam stigao u Gotalovo, odmah sam prešao granicu i otišao Kerteziju i spavao sam do jutra.*

*Kertez mi je rekao da je u petak u večer dobio telegram od Krnjevića, gde mu javlja: "Ivica neka dolazi u Balaton Feldvar."<sup>18</sup> U jutro sam 28. jula t.g. seo na vlak u Zakanju i otputovao u*

<sup>14</sup> Edo Premec, zavičajnik općine Dugo Selo, ali je živio u Csurgu kao pletač košara. Bio je jedan od najaktivnijih hrvatskih emigranata u Mađarskoj, a 1933. je optužen za eksploziju paklenim strojem na koprivničkoj željezničkoj stanici.

<sup>15</sup> Marija Radić rođ. Dvoržak.

<sup>16</sup> Milica je bila starija, a Mira mlađa kćerka Stjepana Radića.

<sup>17</sup> Hrvatska seljačka republikanska stranka kupila je Vranjancanjevu palaču na Zrinjvcu (danas Moderna galerija) na kredit kako bi u toj zgradi smjestila sve svoje institucije: Selo banku, Zrno, Glavnu središnjicu hrvatskih seljačkih zadruga, uredništvo *Slobodnog doma* i dr. Sve te institucije bile su poslije 1929. uništene ili obezvrjeđene pa je od 1934. trebalo sve graditi iznova.

<sup>18</sup> Očito je Radić Ivana Večenaja nazvao Ivica od milja, a možda i stoga što se kod tog izraza uvijek misli na dijete.

*Vel/iku/ Kanižu i tamo sam preseo na brzi vlak za Balaton Feldvar. Tamo sam stigao oko pola 10 pre podne i na samom kolodvoru našao sam Krnjevića i Lukača. Lukač je sa istim brzim vozom oputovao u Peštu, a ja sam sa Krnjevićem otišao izvan mesta u jednu priprostu kuću, gde su oni stanovali i tamo sam našao Radića i Begića. Kad sam se pozdravio sa njima i predao paket, Radić se preobukao u odelo i presvukao cipele, pa su onda sva trojica čitali novine, koje sam im doneo. Pitali su me dali je poznato, da su pobjegli. Ja sam im kazao da se u Zagrebu ništa nezna, ali sam im napomenuo, da je Škrinjar već pričao u Koprivnici Žličaru,<sup>19</sup> Ožegoviću,<sup>20</sup> Šemperu<sup>21</sup> i drugima odmah drugi dan, da je Radić prebegao i da je već i policija o tome nešto čula. Ja sam ostao tamo kod njih da spavam do večera, kad dolazi peštanski brzi voz.*

*Sa mnom je na kolodvor pred taj vlak išao Krnjević, i kad je voz stigao, došao je iz Pešte i Lukač i čuo sam gdje je Lukač kazao Krnjeviću da je dobio pasoše i da ih je doneo sa sobom. Ja sam se sa njima oprostio i kako vlak dugo ne stoji odmah sam krenuo za Vel. Kanižu i dalje svojoj kući, te sam stigao u 11 sati u noći u Djekeneš, a odatle pravo u Gotalovo.*

*Na rastanku sa Radićem, on mi je kazao da mu dobavim novine i da mu donesem u Vel. Kanižu na kolodvor kada će oni proputovati za Beč. Na ručku u Balaton-Feldvaru, kad smo bili u hotelu, onda su mi rekli da će putovati sa jutarnjim vozom 30. VII. preko Kaniže u Beč i da im tamo donesem novine.*

*Ja sam 29. VII. otišao iz Gotalova u Koprivnicu i kupio sam u obim knjižarama<sup>22</sup> sve zagrebačke i beogradske novine i pošto sam već tamo čuo, da se svuda zna, da je Radić u Madžarskoj, silno sam se uplašio i bojao nositi novine i ići okolo po Koprivnici. Seo sam u 18 sati na voz i krenuo preko Drnja u Gotalovo. Iste večeri prešao sam granicu i u jednom drugom vinogradu u štali prenoćio i u jutro 30. jula seo na vlak na zakanjskoj stanici i oputovao za Vel. Kanižu. U Vel. Kaniži na kolodvoru čekao sam do u podne dok nije stigao vlak. Lukač je izišao iz vlaka i pozvao me u vagon, gde je bio Radić sa drugovima i ja sam im predao novine. Dok sam bio u vagonu i dok su oni pili pivo, Lukač je kroz prozor opazio sina od Pihlera iz Ždale i sišao sa vlaka i sa njim pred vagonom razgovarao. Ja sam ponovno kazao Radiću i drugovima da sam se ponovno uverio u Koprivnici da se već zna za njegov bjeg i da ću ja nastradati, ali su mi oni govorili da mi neće biti ništa.*

*Na to je trebao vlak da ide, ja sam sišao i došao je u vagon i Lukač i sa njima se oprostio. Vlak je krenuo, Lukač i ja ostali smo na kolodvoru. Lukač mi je kazao da ima posla još u gradu i da će se večernjim vozom vratiti, a ja sam hteo da oputujem odmah sa sledećim vlakom. Tu smo se na kolodvoru i rastali. Istoga dana u 16 sati došao sam sa vlakom u Žakanj i odmah sam išao kući.*

*Kada su se rastajali Lukač i Radić u Velikoj Kaniži u vagonu, onda je Radić rekao Lukaču da će mu se javiti iz Beča depešom, da je sretno stigao. 6. augusta t.g. bio sam opet u svom vinogradu i tom prilikom pitao sam Kerteze da li se je Radić javio iz Beča, i oni su mi kazali da Lukač do toga dana nije dobio nikakvu vest.”*

<sup>19</sup> Rudolf Žličar, koprivnički učitelj, pravaš, gradski podnačelnik, izdavač novina *Hrvatski narod*. Vrlo aktivan u Kazališnom klubu i Hrvatskom sokolu te Hrvatskom učiteljskom društvu. Kad je obznana protegnuta i na Radićevu stranku, bio je zatvoren i mučen te je obolio od tuberkuloze i umro 13. lipnja 1926., a Radić ga je imenovao za kotarskog školskog nadzornika. Bio je prijatelj Mate Sudete, Rudolfa Horvata i Tome Čikovića.

<sup>20</sup> Dušan Ožegović, koprivnički i zagrebački novinar. Gimnaziju polazio u Gospiću. Poslije Prvoga svjetskog rata bio aktivan u komunističkoj organizaciji Koprivnice, a potom surađuje u pravačkom *Koprivničkom Hrvatu*. Zbog izjava protiv države bio je proganjan od režima monarhističke Jugoslavije.

<sup>21</sup> Mag. Ph. Ivo Šemper, vođa federalista, suurednik *Koprivničkog Hrvata*.

<sup>22</sup> Knjižari Vinka Vošickog i vjerojatno Senjana.

Ispitivan što mu je poznato o Lukačevu radu Večenaj izjavljuje: “*Ja sam primetio još prije da Lukač u onom kraju i kod Madžara ima veliku moć i upliv kod madžarskih vlasti. Najveći mu je bio pomagač do pre kratkog vremena Levanić i Mihalec iz Djelekovca, (jedan od onih koji su ubili žandare).*<sup>23</sup> *Ova dva vršili su teror na dvovlasnicima i drugim beguncima, mnoge su od njih, koji su inače prijatelji stanja u Jugoslaviji, više puta i tukli i predali madžarskim vlastima - poručniku Mareneću. Zbog ovog terora došli su u konflikt sa Lukačem i od tada je Levanić počeo da govori kako Lukač dobro živi i prima pare, a oni da gladuju. Tako je više begunaca nagovorio da idu na imanje grofa Jankovića<sup>24</sup> na rad i sa njima je i on otišao na tri nedelje pred begstvo Radića. Ali su se pre kratkog vremena vratili natrag i među njima i Levanić i sada nije više u Berzencima, već je u vinogradima djelekovačkim. Došao je i Mihalec i Janči Varga iz Peteranskih konaka, koji je prošle godine preveo preko granice brata madž/arskog/ poručnika Šustera koji je sa Lukačem u Berzencima.*

*Čuo sam da Lukač hoće Levanića oterati u logor Zalaegeršek i da mu se je zapretio da će se morati javljati madžarskim vlastima pet puta na dan.*

*Od vojničkih begunaca koji se sada nalaze u vinogradima pored granice, gotovo svi su otišli na imanje grofa Jankovića u Ereglaku, samo nisu otišli braća Kertezi i Franjo Varga i Stevo Petrić iz Djelekovca.*

*Lukač često putuje u Peštu i kako sam čuo ide menjati dinare za madžarske krune nekom trgovcu, koji stoji u vezi sa nekim švercerima konja iz Jugoslavije, koji te konje dalje lifra i trguje.<sup>25</sup> Kad se vraća iz Pešte, svraća u vinograd braće Kerteza, s kojima sada najbolje živi u prijateljstvu. Kod tih Kerteza dolazi Mareneć, madž/arski/ poručnik sa djekeneš/ke/ stanice.*

*Lukač se najviše interesuje za novine iz naše zemlje, a što sa njima radi, nepoznato mi je, samo znam da je preko svih svojih begunaca uvek od mene tražio da mu donesem novine.*

*Mihalec, Raščan, Varga i drugi begunci iz Djelekovca idu više puta u Djelekovec i to u veče sa čamcem se prevezu, imaju i puške sa sobom, a u jutro se vraćaju natrag preko Drave.*

*Lukač sam ima velikog straha da dodje blizu granice, i to me čudi da je u opšte došao kad je Radić prelazio.”*

Na upit ima li još što izjaviti Večenaj je rekao: “*Molim da se sve moje iskreno priznanje uzme u obzir, da sam sve to činio nagovoren od popa Škrinjara i samog Radića i za poznanstvo sa Lukačem. Molim da se uzme u obzir da sam se upuštao iz razloga, što on ima veliku moć i upliv na madž/arskoj/ strani, gde mi je vinograd i imanje i kad bi mu se zamario, trpio bi velike štete.*

*Sve moje prednje izjave tačno su upisane, pročitane su mi, priznajem ih za svoje i na iste se mogu zakleti. Pismen sam: Ivan Večenaj, v.r.”*

Ovaj vrlo detaljan opis Radićeva odlaska u Mađarsku ocrtava izvrsno stanje na granici, postojanje vojnih bjegunaca koji su živjeli na tom području i ilegalno prelazili granicu, ali i postojanje političke emigracije, vjerojatno izbjeglim veleposjednicima, kojima Lukač nosi jugoslavenski tisak. To je i potaknulo jugoslavensku vladu da radikalizira pitanje dvovlasništva, tražeći da se razmijene zemljišta i posjedi te da se potpuno zaustave ti svakodnevni prijelazi pod izlikom obrade zemlje i vinograda na drugoj strani. Večenaj dobrog opažanja i pismen ostavio nam je tako vrlo dobro svjedočanstvo kako je Radić napustio Hrvatsku.

Saslušani su i Andre Plavec, Pavle Dombaj, Mijo Šestak iz Gotalova i Mijo Antolić.

<sup>23</sup> Bilo je to odmah poslije rata kada su se vojačili mladići. O tome je pisao i Miškina.

<sup>24</sup> Janković je imao posjed kod Virovitice koji mu je agrarnom reformom oduzet, ali je imao i posjed u Mađarskoj u Egerlaku.

<sup>25</sup> Trgovina konjima preko dravske granice bila je velik posao. Njime su se osobito bavili Romi, ali je nakon 1918. postavljanjem čvrste granice taj posao zastajao, a potom i prestao.

Andro Plavec<sup>26</sup> saslušan je istog dana i na istom mjestu kad i Večenaj te je izjavio da nije znao da će Radić prijeći granicu, nego je mislio da je Radić došao, kao i prije, držati pouzdaničke sastanke. Izjavio je da nije znao da vodstvo stranke ima neke veze s mađarskim vlastima te da se na svim sastancima stranke uvijek govorilo protiv Mađara i da je upravo zato bio iznenađen što je Radić pobjegao u Mađarsku. Međutim, suočen s Večenajevom izjavom da je upravo on došao zamoliti da se pomogne Radić prebaciti u Mađarsku sutradan mijenja izjavu te izjavljuje da je pri susretu s Radićem spoznao da on namjerava prijeći u Mađarsku, a konačno da mu je Radić i direktno rekao da ide u inozemstvo kako ne bi bio izručen sudu i kako ga ne bi zatvorili te “gnjavili ga kao do sada”.<sup>27</sup> Pavle Dombaj<sup>28</sup> dao je izjavu da nije prešao granicu, ali je izmijenio izjavu oko pribavljanja Radićeva odijela 12. kolovoza te je i on jedva jedvice priznao da je Večenaj otišao po Radićevo odijelo u Zagreb te da ga nije donijela neka žena, no ustrajno tvrdi da nije znao da Radić namjerava prijeći u Mađarsku.<sup>29</sup> Najopsežnije je saslušanje Ivana Večenaja koji je jedini i priznao svoju umiješanost u pomaganju Stjepanu Radiću pri odlasku u Mađarsku, suočen s nepobitnim svjedokom Špremom.

Mijo Šestak iz Gotalova<sup>30</sup> izjavio je da su došli po njega da odveze Radića i drugove preko Drave te da je to učinio zajedno s Antolićem i da su mislili da Radić ide u Prekodravlje držati neki pouzdani sastanak.

Mijo Antolić<sup>31</sup> ne priznaje da je prešao granicu, nego samo da je pomogao prevesti Radića preko Drave.

Upoznat sa zapisnicima preslušanja, komandant 42. pješadijskog puka pukovnik je br. Pov 696 od 12. kolovoza 1923. vratio svu petoricu komesaru željezničke i pogranične policije u Koprivnici Dušanu Simiću. U tom je dopisu pukovnik napisao sljedeće: *“Imenovani su saslušani o svemu potrebnom i kod ove komande, kako bi se dopunila istraga, vodjena od strane toga komesarijata, a naročito zbog učešća pri ovom događaju poznatog emigranta poručnika Ferde Lukača, koji živi stalno u Berzencima pod zakriljem Mađarskih vlasti, vršeći stalno špijunažu protivu naše zemlje i sprečavajući rad ove komande.*

*Potrebno bi bilo podejstvovati da se oduzmu iskaznice od svih onih dvovlasnika, čiji se sinovi kao begunci nalaze u Mađarskoj, jer im odnose hranu i na taj način omogućuju da ništa ne rade u Mađarskoj, a glavni su pomagači u radu Lukačevom i samo nanose štete našim državnim interesima.*

<sup>26</sup> Andro Plavec iz Torčeca imao je tada 31 godinu, oženjen, poljoprivrednik. I on je kasnije načinio lijepu političku karijeru te je u srpnju 1927. bio tajnik koprivničke kotarske organizacije HSS-a, osvojivši na parlamentarnim izborima 11. rujna 1927. čak 86 posto svih glasova (H. PETRIĆ, n.dj., 106).

<sup>27</sup> HDA, Sudovi, Z-S-9/37.

<sup>28</sup> Pavle Dombaj iz Drnja (Drnje, 17. siječnja 1876. - Drnje, 30. siječnja 1966.) imao je tada 47 godina, udovac i dotad nekažnjavan. Bio je već 1908. povjerenik Hrvatske pučke seljačke stranke u Drnju, a 1920. je predsjednik mjesne organizacije te stranke u Drnju. Prema istraživanjima Hrvoja Petrića, dobrom organizacijom rada znatno je uvećao svoj imetak pa je od malog posjednika postao jedan od najnaprednijih poljodjelaca u koprivničkom kotaru. Bio je član Radićeve stranke od njezina početka, a do 1927. i narodni zastupnik HSS-a. Godine 1930. izabran je i za banskog vijećnika, a 1931. postao je zamjenik narodnog zastupnika dr. Vlade Malančeca kojeg je HSS 1928. izabrao za gradonačelnika Koprivnice. Poslije 1931. surađuje s Jugoslavenskom radikalnom seljačkom demokracijom koja je okupljala političke ljude iz Radikalne i Demokratske stranke te Hrvatske seljačke stranke. Ta je stranka promijenila 1933. ime u Jugoslavenska nacionalna stranka. Kandidiranje i Dombaja i Malančeca na toj vladinoj listi nije uspjelo jer narod više za njih nije htio glasati te su se oba povukla iz politike. Poslije rata bio je jedno vrijeme u pritvoru (Hrvoje PETRIĆ, Općina i župa Drnje, Drnje 2000., 105).

<sup>29</sup> HDA, Sudovi, Z-S-9/37.

<sup>30</sup> Mijo Šestak, 33 godine, poljodjelac, oženjen.

<sup>31</sup> Mijo Antolić, 39 godina, poljodjelac iz Gotalova, oženjen.



*U koliko je trebalo ovoj komandi podataka, a za vojne vlasti, uzeti su, a pošto su ovde po sredi više političke ličnosti i događaji ove vrsti i od značaja, ustupam ove saučesnike s molbom da se upute na dalji rad policijskim vlastima u Zagrebu, gde još neke ličnosti, kao Prpić, stoje u vezi sa ovim događajem. Komandant, pukovnik (nečitljivo)."*<sup>32</sup>

Komesar željezničke i pogranične policije Dušan Simić prosljedio je Večenaja, Plaveca, Dombaja, Šestaka i Antolića Kraljevskoj kotarskoj oblasti u Koprivnici već 13. kolovoza i taj je predmet dan na rješavanje mladom kotarskom pristavu dr. Vladi Malančecu, koji je predmet dovršio do 28. kolovoza 1923. godine.<sup>33</sup>

On je ponovno detaljno ispitao svu petoricu koji su pomagali Stjepanu Radiću pri prijelazu granice te je kod kotarske oblasti sastavljen detaljni izvještaj o saslušanjima i, iako je krivnju priznao samo Večenaj, rješenjem kotarskog suda sva su petorica 15. kolovoza 1923. osuđena na 15-dnevni zatvor o svom trošku, s pravom priziva u roku osam dana na županijsku oblast u Bjelovaru. Međutim, osuđeni se nisu žalili pa je presudu potpisao dr. Vlado Malančec, a potvrdio ju je upravitelj kotarske oblasti, županijski tajnik dr. Mile Kramarić,<sup>34</sup> te su 28. kolovoza 1923. Plavec, Dombaj, Večenaj, Antolić i Šestak zaprimljeni u zatvor kotarskog suda gdje ih je zaprimio podvornik Paprika koji ih je 28. i pustio ih zatvora.<sup>35</sup>

Dr. Vlado Malančec se pri toj odluci koristio starim austrougarskim zakonima, tj. čl. 1-5 zakonskog člana VI iz 1903. o prijelazu granice i pripomaganju prijelaza te je odredio najmanju moguću kaznu. Kazna je bila neobično blaga, što je i razumljivo s obzirom na to da je dr. Malančec bio domaći čovjek. U Podravini su braća Radić bili pojam te su gotovo svi Hrvati tog kraja simpatizirali Radića i njegov pokret. Osim toga, svi pomagači Radićeva bijega bili su bez kaznenog dosjea i bez političke prošlosti. Popratnicom je svaki od petorice bio obaviješten o kazni, a osuda prosljedena čak do pokrajinskog namjesnika Čimića koju ju je potvrdio br. 7425 Prs 23. kolovoza 1923. uz suglasnost županijskog tajnika Zagrebačke županije dr. Mile Kramarića. U svakom slučaju, iz tog vremena datira veliko prijateljstvo Stjepana Radića s Pavlom Dombajem, Andrijom Plavcem, ali i dr. Vladkom Malančecom i dr. Milom Kramarićem te oni uspješno ublažuju udare velikosrpskog režima prema tom području.

No, Radićev odlazak u inozemstvo imao je posljedica. Štab Četvrte žandarmerijske brigade pisao je 30. kolovoza 1923. Pokrajinskoj upravi za Hrvatsku i Slavoniju, odnosno namjesniku Čimiću da Radića financira Miklos Horthy, mađarski regent koji je podupirao i hrvatske emigrante oko Hrvatskoga komiteta.<sup>36</sup>

<sup>32</sup> HDA, Sudovi, Z-S-9/37. - Ovaj je sadržaj napisan na spisu pov br. 934 od 9. kolovoza 1923. komesara željezničke i pogranične policije u Koprivnici, odnosno u nastavku izvještaja komandanta Drugog bataljuna 42. pješadijskog puka pov. br. 859 od 10. kolovoza 1923., što znači da vojne nisu cijeli ovaj događaj smatrale osobito značajnim. Pogotovo stoga što su znali da će daljnje kretanje Radića po Mađarskoj i Austriji biti strogo kontrolirano i praćeno jer su obje države nastojale biti u dobrim odnosima s Beogradom pa su u Beču kretanje Radića pratili preko detektiva te svakodnevno slali izvještaje u Beograd.

<sup>33</sup> HDA, Sudovi, Z-S-9/37. Spis je zaprimljen kod kotarske oblasti pod br. 675 kriv. 13. kolovoza 1923. godine. Dr. Vlado Malančec rođen je u Zagrebu 1898., ali mu je otac Mate bio odvjetnik u Koprivnici te je i on u Koprivnici polazio osnovnu školu i nižu realnu gimnaziju. U Zagrebu je maturirao i završio Pravni fakultet te je četiri godine bio pristav kod kotarskog načelstva u Koprivnici. Bavio se i advokaturom i politikom te je 1928. bio izabran za gradonačelnika Koprivnice, a 26. travnja 1929. postavljen je na to mjesto odlukom kralja.

<sup>34</sup> Dr. Mile Kramarić (Ogulin, 28. rujna 1864. - Zagreb, 28. studenoga 1930.), radio je u upravnim službama od 1890. godine. Umirovljen je 1922., no od 1926. do polovice 1927. je veliki župan Zagrebačke oblasti te je u tom razdoblju išao na ruku Stjepanu Radiću te njegovim programima i planovima u organizaciji oblasti te je stoga smijenjen.

<sup>35</sup> HDA, Zb-S-7/37. - spis 676.k.z. 23. Kr. kotarske oblasti. izvod iz kaznenog registra. Podvornik Paprika bio je otac Ivana (Janka) Paprike koji je budno pratio sva kretanja HSS-a na koprivničkom području.

<sup>36</sup> Bosiljka JANJATOVIĆ, *Stjepan Radić. Progoni - zatvori - suđenja - ubojstvo 1889. - 1928.*, Zagreb 2003., 217.

<sup>37</sup> Kotarska oblast u Koprivnici zaprimila je taj dopis pod br. 7511 od 25. kolovoza 1923. godine.

Vlasti ustvari nisu znale što da rade jer je u tom vremenu cijeli hrvatski narod bio silno nezadovoljan što su pokazali i izbori 18. ožujka 1923. kad je HRSS dobio apsolutnu većinu u Podravini. Čimić očito nije htio tu stvar dizati na višu razinu jer je doista postojala mogućnost da je Radić otišao u jedne mađarske kupke jer mu zdravlje više nije bilo baš najbolje nakon onolikih zatvora. Jedino što je Čimić zatražio bilo je da se jedan ovjerovljeni prijepis zapisnika Ivana Večenaja od 11. kolovoza 1923. dostavi Kraljevskom državnom odvjetništvu u Bjelovaru i Kraljevskom redarstvenom ravnateljstvu u Zagrebu.<sup>37</sup>

Stjepan Radić je sretno došao do Blatnog jezera i odatle je stigao i do Beča, a zatim je otišao u London, pa u Rusiju. U Austriji je bio pod kontrolom vlasti te je sve odmah javljano u Beograd. U Londonu mu se savjetovalo da se sporazumije s Beogradom. U Rusiji je pak svoju stranku - kako ne bi izazvao podozrenje svojih domaćina - morao upisati u Seljačku komunističku internacionalu. Vratio se istim putem u zemlju kojim je i otišao, tj. preko Beča i preko Podravine. Put mu je donio spoznaju da Hrvatska ne može očekivati pomoć svijeta. Bila je to gorka spoznaja.

## SUMMARY

Due to his republicanism, as well as his verbal attacks on the royal house, Stjepan Radić was again threatened with prison term, after he had already served two and a half years in jail. As he knew his life was in danger, Radić decided to flee the country, planning to seek help for Croatia in diplomatic circles of Europe. Since all existing state border crossings over Drava (regions of Međimurje, Prekodravlje and Baranja) were heavily guarded, Radić decided to cross Drava and flee into Hungary the way people from Koprivnica and Podravina did for centuries. He turned to his longtime associate since 1905, Fran Škrinjar, who organized an illegal crossing into Hungary, using some people and connections that later turned into the Ustasha emitters' connections. Stjepan Radić's helpers in this were later imprisoned, questioned and sentenced to prison terms. However, they got off with short-term imprisonment, thanks to Dr. Vlado Malančec, who at the time was a county administration clerk. By helping them, Malančec showed sympathies for Radić's Croatian Republican Peasants Party. In return, in 1928 this helped Malančec become the mayor of Koprivnica. At the same time, in 1935 being too close to a government party, it prevented him from further participation in political life of Podravina.

This article shows the political situation along the border, people's anxiety, how Serbia guarded the border and how the barrier between Croatia and Hungary grew larger.

468  
18. srpnja 1923. g.  
Koprivnica

**Komesaru željezničke policije Koprivnica**

Preporučujem da se u slučaju da se na granici pojavi neko od ovih ljudi, odmah ih prijaviti policiji u Koprivnici, jer su poznati kao neprijatelji države i mogu biti opasni za javni mir i sigurnost.

Imena: [List of names]

Stjepan Radić

1923. g.

Uputam: [Name]

Prisustni: [Name]

Saslušao i overata: [Name]

Adjuvant, Kapetan I.kl.: [Name]

42. PEŠAKIJSKI PUN  
K. 1. 1923. g.

Obavijest komandira legradske stanice komesaru željezničke policije u Koprivnici da se Stjepan Radić smjestio kod župnika Škrinjara u Gjelekovcu 19. srpnja 1923. godine

Završni dio Večenajeva saslušanja u Bjelovaru 12. kolovoza 1923. godine

12. kolovoza 1923. g.

[Handwritten notes and signatures]

12. kolovoza 1923. g.

[Handwritten notes and signatures]

12. kolovoza 1923. g.

[Handwritten notes and signatures]

LJEVO: Saslušanje Pavla Dombaja u Bjelovaru 12. kolovoza 1923. godine; U SREDINI: Osuda Ivana Večenaja, Pavla Dombaja i drugova kotarskog pristava dr. Vlade Malančeca, koju je potvrdio županijski tajnik Mile Kramarić DESNO: Pokrajinski namjesnik Hrvatske i Slavonije traži 23. kolovoza 1923. da se spisi o prijelazu Stjepana Radića preko granice pohrane na više službenih mjesta